

Elżbieta GORLOFF
dr, Uniwersytet Gdański
e-mail: e.gorloff@ug.edu.pl

Geneza, założenia, organizacja szkół eksperymentalnych, eksperymentujących i wiodących w okresie PRL-u (lata 60. XX wieku)

Słowa kluczowe: Polska Rzeczpospolita Ludowa, szkoły eksperymentalne, szkoły wiodące, pedagogika socjalistyczna.

Podjmując próbę analizy niewielkiego wycinka rzeczywistości edukacyjnej okresu PRL-u lat 60. XX wieku, jakim była działalność szkół eksperymentalnych i wiodących, należy, choćby w zarysie, pokazać tło, które determinowało ich działalność. Ważnym obszarem jest tu ideologiczny aspekt tworzonego przez komunistów modelu szkoły oraz jej rola w budowaniu „nowego socjalistycznego” społeczeństwa. Stanowi on punkt wyjścia wszelkich rozważań na temat edukacji w okresie PRL-u, bowiem przejście przez komunistów monopolu nad szkołą pozwoliło na „nieskrępowany niczym przekaz ideologii państwowej”¹. Stała się ona

¹ B. Cywiński, *Zatruta humanistyka. Ideologiczne deformacje w nauczaniu szkolnym w PRL*, Gdańsk 1980, s. 2. B. Cywiński zwrócił uwagę na cztery zasadnicze etapy indoktrynacji szkolnictwa. Pierwszy to lata 1945–1949. Wyróżniały się one zróżnicowaniem politycznym poszczególnych typów szkół, zatrudnianiem kadry pedagogicznej wykształconej w okresie międzywojennym oraz wykorzystaniem przedwojennych podręczników. W tym czasie indoktrynacja społeczeństwa poprzez szkołę była niewielka. Etap drugi przypadał na lata 1950–1956. To okres wzmożonej i wszechobecnej indoktrynacji politycznej przejawiającej się w nowych programach nauczania, podręcznikach (niektóre tłumaczone z języka rosyjskiego), zastraszanie i represjonowanie nauczycieli oraz uczniów. Początek kolejnego etapu to rok 1959, a trwał on do połowy lat 60. XX wieku. W tym czasie nastąpiło znaczne ograniczenie indoktrynacji politycznej zarówno pod względem programowym, jak i personalnym. Następny etap, to piętnastoletnie kończące się na latach 80. XX wieku. Wówczas to miało miejsce stopniowe wzmaganie się nacisku ideologicznego przejawiającego się przede wszystkim w treściach nauczania i wychowania,

bardzo ważnym narzędziem sprawowania władzy dzięki możliwości planowanego i systematycznego oddziaływania na społeczeństwo, a tym samym formowania go zgodnie z założeniami marksizmu i leninizmu². Należy podkreślić, iż taką rolę narzucono również szkolnictwu wyższemu i polskiej nauce, które upolityczniono instytucjonalnie oraz personalnie, pozbawiając autonomii decyzyjnej³, a zadania stawiane przed nauką podporządkowano celom ideologicznym i politycznym⁴. Jak pisze S. Gawlik, „[...] studia straciły dotychczasowy charakter samodzielnych poszukiwań naukowych, a ich rdzeniem stał się marksizm i leninizm”⁵. Oświata i nauka w Polsce Ludowej, tak jak i inne obszary funkcjonowania państwa, została podporządkowana centrum decyzyjnemu, jakim była PZPR, a wzorem dla wszystkim wprowadzanych zmian był model sowiecki.

Geneza szkół eksperymentalnych i wiodących w Polsce Ludowej

Idea działalności eksperymentatorskiej w szkole ma tak długą historię, jak i sama szkoła. Wszelkie reformy czy innowacje stanowią ważny przyczynek dla jej przeobrażeń i rozwoju. Z jednej strony odbijają one potrzeby społeczeństwa, z drugiej, kiedy są kanałem przekazu określonej ideologii, stają się niezwykle ważnym narzędziem kształtowania tegoż społeczeństwa. Taką też rolę nadano eksperymentowi pedagogicznemu w okresie PRL-u.

Pierwsze próby i działania eksperymentatorskie w polskim szkolnictwie powojennym miały miejsce tuż po zakończeniu II wojny światowej, nie znalazły się one jednak w polu zainteresowania władzy, bowiem podejmowały rozwiązania edukacyjne wypracowane w okresie II Rzeczypospolitej, podtrzymując tym samym ostro krytykowaną ciągłość edukacyjną okresu międzywojennego. Jednak w tych niesprzyjających okolicznościach niektórzy nauczyciele i kierownicy szkół inicjowali i wdrażali wprowadzane jeszcze przed wojną nowatorskie rozwiązania edukacyjne. Były to nieliczne przypadki, jednakże warto przywołać na

który zdaniem Autora, jest wyjątkowo niebezpieczny, bo ukryty, a prowadzi do „deformacji intelektualnej, kulturowej i moralno-ideowej”.

² Zob. J. Wołoszyn, *Ideologia edukacyjna jako ideologia praktyczna na przykładzie Polski Ludowej*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Władza – Edukacja – Wiedza*, red. J. Król, Szczecin 2017, s. 90–91.

³ Więcej m.in.: H. Hejnicka-Bezwińska, *Historia wychowania (1944–1989) (oświata i pedagogika pomiędzy dwoma kryzysami)*, Kielce 1996; E. Kahl, *Oświata w ładzie monocentrycznym (na przykładzie Polski Ludowej)*, [w:] *Wychowanie i kształcenie w systemach politycznych*, red. E. Anhalt, D. Stępkowski, Warszawa 2012, s. 41–72.

⁴ Zob.: *I Kongres Nauki Polskiej*, red. R. Korab-Żebryk, Warszawa 1951; P. Hübner, *I Kongres Nauki Polskiej jako forma realizacji założeń polityki naukowej państwa ludowego*, Warszawa 1983.

⁵ S. Gawlik, *Ideologiczna uniformizacja szkolnictwa w dobie stalinizmu*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–1989)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 51.

przykład pracę metodą harcerską realizowaną w szkole podstawowej w Kutnie, nauczanie zespołowe w szkole podstawowej w Wielbarku czy organizację zajęć „prac ręcznych” w szkole podstawowej i liceum ogólnokształcącym w Skarżysku-Kamiennej⁶. W tym miejscu należy dodać, iż ostatnia z wymienionych placówek zyskała akceptację władz oświatowych na prowadzenie eksperymentu dopiero w roku 1956⁷, kiedy to koncepcja „prac ręcznych” została rozbudowana i przekształcona w eksperyment w dziedzinie kształcenia politechnicznego, który wpisywał się w lansowane wówczas w Związku Radzieckim hasło „zbliżenia szkoły do życia”⁸. Hasło to zostało przeniesione na polski grunt przez ekipę W. Gomułki (1956–1970) i stało się istotnym wyznacznikiem zmian przeprowadzanych w polskim szkolnictwie w latach następnych. Przyczynkiem był tu referat wygłoszony przez W. Gomułkę w roku 1958 podczas narady tzw. „aktywu oświatowego” KC PZPR⁹ wskazujący kierunek rozwoju polskiej edukacji. W rezultacie tych założeń szkoła miała stać się jednym z głównych elementów „aparatu ideologicznego państwa”¹⁰. Stanowisko to komuniści potwierdzili podczas kolejnych plenów (IV Plenum KC PZPR w 1960 roku oraz VII Plenum w roku 1961), wskazując cele i zadania oświaty. Należało poddać ją gruntownym reformom, by poprzez programy, treści, metody nauczania i wychowania ściśle powiązać z życiem. W rozumieniu komunistycznych przywódców oznaczało to przygotowanie „kwalifikowanych pracowników gospodarki i kultury narodowej, świadomych budowniczych socjalizmu”¹¹. Zreformowany system miał oddziaływać nie tylko na uczniów i wychowanków, ale również na całe społeczeństwo. Zobowiązano więc rodziców, organizacje ideowo-wychowawcze, zakłady pracy i wiele innych instytucji do ścisłej współpracy ze placówkami edukacyjnymi

⁶ S. Dobrowolski, T. Nowacki, *Szkoły eksperymentalne w Polsce 1900–1964*, Warszawa 1966, s. 208–210, s. 238–242.

⁷ Zob.: J. Erbel, *Próby wiązania szkoły z życiem*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Warszawa 1966, s. 53–73.

⁸ W latach 1956–1958 w ZSSR przeprowadzono dwa eksperymenty szkolne. Pierwszy z nich miał miejsce w roku szkolnym 1956/57 i przebiegał pod hasłem „eksperymentu 500 szkół”, jego założeniem pierwszego było wprowadzenie kształcenia politechnicznego. Drugi zrealizowany został rok później i swym zakresem objął 50 szkół – stanowił próbę utworzenia szkoły politechnicznej. Więcej: W. Okoń, *Radzieckie eksperymenty szkolne*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, nr 10, s. 27–49.

⁹ A. Gładysz, *Oświata, nauka, kultura w Polsce w latach sześćdziesiątych. Wybrane problemy*, Warszawa 1987, s. 46–50; Zob. też: R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2015, s. 95–96.

¹⁰ J. Wołoszyn, *Ideologia edukacyjna jako ideologia praktyczna na przykładzie Polski Ludowej*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Władza – Edukacja – Wiedza*, red. J. Król, Szczecin 2017.

¹¹ Tamże. Zob. też: W. Tułodziecki, *Założenia reformy szkoły podstawowej*, Warszawa 1965, s. 31–44.

i wychowawczymi¹². W uchwale końcowej VII Plenum władze partyjne zobligowały Ministerstwo Oświaty do przygotowania planów i programów nauczania oraz opracowania podręczników, rady narodowe i przedsiębiorstwa budowlane do terminowej realizacji budownictwa szkolnego, a Radę Ministrów do właściwego rozdysponowania środków przeznaczonych na to budownictwo¹³. Rolę szkoły w ideowym wychowaniu dzieci i młodzieży jednoznacznie potwierdzono i doprecyzowano w roku 1963. Podczas XIII plenum KC PZPR. W. Gomułka podkreślił, iż chodzi „o dokonanie takich przeobrażeń w praktyce szkolnej, w organizacji i metodach pracy z młodzieżą, aby całokształt poczynañ nauczycieli i młodzieży sprzyjał umacnianiu więzi młodego pokolenia z partią [...]”¹⁴.

Do budowy nowego ładu szkolnego wprzęgnięto również naukę, szczególną rolę nadając naukom pedagogicznym. Dla realizacji tego celu włączono powołaną w roku 1951 Polską Akademię Nauk (PAN), która miała pełnić rolę instrumentu polityczno-ideologicznej kontroli nad całą polską nauką¹⁵. Sama PAN nadzorowana była przez aparat partyjny głównie za pomocą Wydziału Nauki KC PZPR. Ważne zadania w tym obszarze miał do wypełnienia także Instytut Pedagogiki, który podejmując działalność naukowo-badawczą w zakresie teorii i praktyki pedagogicznej miał jednocześnie zapewnić „wszechstronne wykorzystanie zdobyczy naukowych w tej dziedzinie, a w szczególności zdobyczy przodującej nauki Związku Radzieckiego”¹⁶. Wraz z reformą systemu oświaty z 1961 r. instytucje te rozpoczęły prace nad opracowaniem naukowych podstaw wprowadzanych zmian. Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN przygotował pięcioletni plan badań pedagogicznych i psychologicznych na lata 1961–1965, w którym znalazły się m.in.: podstawy filozoficzne i społeczne systemu wychowania, ustrój i organizacja szkolnictwa, proces i metody nauczania czy też treści kształcenia w szkołach ogólnokształcących¹⁷. Również Instytut Pedagogiki prowadził badania dla potrzeb reformy szkolnej. By dostosować jego działalności do zachodzących zmian, w 1964 r. ustanowiono nową organizację oraz poszerzono zadania¹⁸. Swoją aktywność w zakresie wiązania teorii pedagogiki

¹² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, sygn. II-29, *Uchwała VII Plenum KC PZPR w sprawie reformy szkolnictwa podstawowego i średniego*, s. 434–436. Zob. też: W. Tułodziecki, *Założenia reformy szkoły podstawowej*, Warszawa 1965.

¹³ *Uchwała VII Plenum Komitetu Centralnego PZPR w sprawie reformy szkolnictwa podstawowego i średniego*, „Nowa Szkoła” 1961, nr 2, s. 22–25.

¹⁴ *Ideowe wychowanie młodzieży, z referatu tow. Władysława Gomułki na XIII Plenum KC PZPR*, „Nowa Szkoła” 1963, nr 7/8, s. 1.

¹⁵ P. Pleskot, *Trudna sztuka kierowania nauką. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR a Polska Akademia Nauk (1949–1989)*, [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin –Radzyń Podlaski 2012, s. 181–199.

¹⁶ *Monitor Polski*, nr A-105, poz.1626, *Uchwała nr 1120 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 1952 roku*.

¹⁷ W. Okoń, *Rozwój nauk pedagogicznych*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 2, s. 12–13.

¹⁸ Po zmianach realizował on m.in.: prowadzenie badań pedagogicznych z zakresu teoretycznych podstaw nauczania i wychowania, działalności eksperymentalnej wybranych szkół oraz

socjalistycznej z praktyką szkolną rozszerzył także Związek Nauczycielstwa Polskiego, powołując przy Zarządzie Głównym Komisję Pedagogiczną dla Spraw Reformy Szkolnej. Te działania wpisywały się w lansowany przez centrum „ruch postępu pedagogicznego”. Jak podkreślano, warunkiem postępu pedagogicznego było zaangażowanie instytucji naukowych w konstruowanie teorii pedagogiki socjalistycznej, a następnie wdrażane tych teorii do praktyki edukacyjnej w szkołach eksperymentalnych, eksperymentujących i wiodących. Znaczącą rolę władza przypisała tu nauczycielom, oczekując od nich pełnego, twórczego zaangażowania w ruch „nowatorstwa pedagogicznego”. To zaangażowanie miało przejawiać się między innymi udziałem w akcji odczytów pedagogicznych, organizacją wystaw postępu pedagogicznego, czy wdrażaniem w życie teoretycznych rozwiązań pedagogiki socjalistycznej¹⁹.

W tych warunkach oświatowo-politycznych rozpoczął się wzrost aktywności eksperymentalnej szkół. Bezpośrednim przyczynkiem były decyzje prawne w postaci okólnika Ministerstwa Oświaty z 1959 r., który częściowo porządkował sytuację placówek eksperymentalnych²⁰. Równoległe władze oświatowe za pośrednictwem licznych publikacji zamieszczanych w czasopismach pedagogicznych podjęły działania popularyzujące wśród nauczycieli działalność nowatorską²¹. Ideę eksperymentowania zaczął również upowszechniać Instytut Pedagogiki, organizując kursy, seminaria i konferencje. Pierwsze seminarium o charakterze kształceniowym miało miejsce w Szczytnie. W latach następnych seminaria odbyły się jeszcze w Ełku (1959), Mrągowie (1960) i Wałczu (1961, 1962). Wszystkie były skierowane do zainteresowanych kształceniem politechnicznym. Ponadto w latach 1961–1962 w Koszalinie, Gdańsku i Kudowie Zdrój odbyły się seminaria i kursy propagujące wśród nauczycieli działalność eksperymentatorską w zakresie nauczania początkowego²². Najprawdopodobniej podczas gdańskiej konferencji wykrystalizowała się myśl, by pewna liczba szkół odpowiednio przygotowanych podjęła zadanie rozwijania w wybranych obszarach koncepcji wypracowanych przez szkoły eksperymentalne. Ważną

placówek oświatowych, systemu kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia nauczycieli oraz rozwoju oświaty i nauk pedagogicznych. Ważnym zadaniem Instytutu było wiązanie uzyskanych wyników badań pedagogicznych z ich praktyczną realizacją poprzez organizowanie konferencji, kursów, zjazdów czy narad związanych z problematyką edukacyjną, a także współpraca z różnymi instytucjami oświatowymi w zakresie wdrażania osiągnięć nauk pedagogicznych. *Zarządzenie ministra oświaty z dnia 31 grudnia 1964 r. w sprawie organizacji Instytutu Pedagogiki*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, Nr 2, poz. 8; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Instytut Pedagogiki, sygn. 2/2, *Plan pracy poszczególnych zakładów i pracowni IP*, k. 25–33. I. Janiszewska, *Prace badawcze Instytutu Pedagogiki*, „Nowa Szkoła 1964, nr 6, s. 58–59.

¹⁹ Por. W. Okoń, *O postępie pedagogicznym*, Warszawa 1970.

²⁰ Okólnik nr 38 Ministerstwa Oświaty w sprawie szkół eksperymentalnych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1959, nr 15.

²¹ Na przykład artykuły na temat kształcenia politechnicznego od 1956 roku zaczęły pojawiać się w czasopiśmie „Nowa Szkoła”.

²² S. Dobrowolski, T. Nowacki, *Szkoły eksperymentalne w Polsce 1900–1964*, Warszawa 1966, s. 179.

rolę przypisuje się kursowi w Kudowie (1962), podczas którego opracowane zostały zasady działalności szkół wiodących²³.

Koncepcja „szkół wiodących” wpisywała się w promowany przez władze polityczno-oświatowe „ruch postępu pedagogicznego” tak więc dość szybko, bo już w 1963 r., została usankcjonowana zarządzeniem ministra oświaty. Zarządzenie to uszczegółowiło także działalność szkół eksperymentalnych i określało status szkół eksperymentujących²⁴.

Prawne regulacje działalności szkół eksperymentalnych, eksperymentujących i wiodących

Wspomniane powyżej zarządzenie nie tylko porządkowało pracę placówek wdrażających nowatorskie rozwiązania z zakresu pedagogiki, ale również definiowało przedmiot eksperymentu²⁵. Tak więc, jak zaznaczono w przywoływanym dokumencie, przedmiotem eksperymentu mogły być zagadnienia ustrojowe ukierunkowane na utworzenie podstaw nowego ustroju szkolnego. Wyróżniono eksperyment programowy, w ramach którego poszukiwano nowych koncepcji w zakresie doboru treści i programów nauczania oraz wychowania, a także eksperyment metodyczny mający na celu sprawdzenie w praktyce nowych metod, form i środków pracy dydaktycznej. Przedmiotem nowatorskich działań szkół mógł być eksperyment organizacyjny zorientowany na sprawdzenie nowych form organizacji pracy szkolnej. Należy podkreślić, że eksperyment mógł być prowadzony zarówno w ramach problematyki wychowawczej, jak i dydaktycznej, w nauczaniu jednego, kilku lub wszystkich przedmiotów. Zatem mógł obejmować całą szkołę lub co najmniej jeden ciąg klas²⁶.

²³ W. Okoń, *Problemy dydaktyczno-wychowawcze szkół wiodących*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 2, s. 11.

²⁴ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r. w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, Nr 9, poz. 93. Tamże: Załącznik do zarządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r., wytyczne w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych.

²⁵ Eksperyment pedagogiczny, uznano za najbardziej wartościową metodę badań w obszarze oświaty. Przytaczając W. Okonia: „Eksperyment stanowi wraz z obserwacją podstawową grupę metod badań pedagogicznych. Zadaniem tych metod jest badać konkretne, aktualne, przed oczyma badacza przebiegające procesy wychowawcze w ich szerokim uwarunkowaniu przyczynowo - skutkowym”. Cele eksperymentu pedagogicznego wspomniany autor ujął w dwóch zasadniczych punktach. Pierwszy z nich dotyczy działań związanych z doskonaleniem treści, metod i organizacji pracy wychowawczej. Tym samym gwarantuje postęp w dziedzinie oświaty. Drugi, to „wytwarzanie atmosfery sprzyjającej twórczości pedagogicznej” [...] „wyzwalającej twórcze siły nauczycieli”; W. Okoń, *Główne problemy eksperymentu szkolnego*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Warszawa 1966, s. 6–8.

²⁶ Załącznik do zarządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r., wytyczne w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, Nr 9, poz. 93.

W zarządzeniu określono też warunki przystąpienia placówki do działalności eksperymentalnej różnicując je ze względu na przedmiot eksperymentu. W zakresie wdrażania nowych form ustrojowych oraz programowych mógł mieć miejsce wyłącznie po uzyskaniu akceptacji Ministerstwa Oświaty. W przypadku realizacji eksperymentu metodycznego i organizacyjnego wystarczała zgoda kierownika (dyrektora) i rady pedagogicznej placówki bądź właściwego organu administracji szkolnej po uprzednim zatwierdzeniu jego planu i programu. Ponadto szkoły eksperymentalne zostały objęte opieką naukową, którą mogły sprawować wyższe uczelnie, placówki naukowe i ośrodki metodyczne. Obejmowała ona pomoc w opracowaniu założeń eksperymentu, weryfikacji hipotez, przygotowaniu niezbędnej dokumentacji oraz analizie i interpretacji uzyskanych wyników. Koordynację prac eksperymentalnych powierzono Instytutowi Pedagogiki²⁷. Wprowadzono także pojęcie szkoły eksperymentującej. To placówka, w której nauczyciele mogli wdrażać nowe metody nauczania oraz organizację pracy dydaktyczno-wychowawczej z zachowaniem obowiązujących w szkolnictwie masowym planów i programów nauczania przy jednoczesnym objęciu eksperymentem tylko pojedynczych klas²⁸.

Szkoły wiodące powołano do życia w 1963 r. Miały one swoją pracę dydaktyczno-wychowawczą koncentrować na wprowadzaniu nowych treści, metod, środków oraz form organizacyjnych „wypróbowanych doświadczalnie i uzasadnionych naukowo”²⁹. Te zadania mogły realizować w zakresie całej działalności bądź jednego z jej obszarów, np. poszczególnych przedmiotów nauczania, grup tych przedmiotów czy też zagadnień wychowawczych. Tego typu placówkom stawiano szczególne wymagania. Mogły one zostać uznane za wiodące, jeśli posiadały wykwalifikowaną i „aktywną” kadrę pedagogiczną, osiągały znaczące wyniki w pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz dysponowały odpowiednią do potrzeb bazą lokalową i materialną. Pełniąc tę samą rolę co wszystkie pozostałe placówki edukacyjne, miały poszerzony zakres zadań. Obok włączania do praktyki szkolnej wypracowanych w toku badań pedagogiki socjalistycznej wzorców miały stać się jednocześnie warsztatami pracy zespołów metodycznych oraz ośrodkami doskonalenia kadr nauczycielskich. Istotnym warunkiem ich działalności było więc udostępnianie własnych doświadczeń nauczycielom innych szkół³⁰.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże. AAN, COM, sygn. 1/340, Postęp pedagogiczny na tle prowadzonych eksperymentów i systemu szkół wiodących. Informacja przygotowana przez St. Dobosiewicza dla Komisji Oświaty Sejmu PRL, b.p. *Szkoły eksperymentalne i wiodące...*, s. 12.

²⁹ AAN, COM, sygn. 1/342, Szkoły wiodące, stenogram z narady poświęconej problematyce szkół wiodących odbytej w dniach 10 i 11 października 1966 roku w Studium Doskonalenia Kadr Oświatowych w Sulejówku, k. 97.

³⁰ *Załącznik do rozporządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r. ... Okólnik Nr 29 z dnia 23 września 1965 roku w sprawie organizacji i dalszego rozwoju szkół wiodących*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, Nr 14, poz. 154. Zob. też: W. Okoń, *Szkoły wiodące*, „Życie Szkoły” 1964, nr 6, s. 1–6.

Tego typu placówkę tak definiowała Krystyna Kuligowska³¹: „Wiodącą można nazwać szkołę, która skupia nauczycieli ambitnych, których cechuje systematyczne doskonalenie swojej pracy, osiąga dobre rezultaty swej działalności, a w pewnych dziedzinach posługuje się metodami, środkami bądź organizacją nauczania i wychowania uzasadnionymi naukowo, lecz nie stosowanymi powszechnie, zaś wyniki swej pracy i drogę dochodzenia do nich upowszechnia wśród innych nauczycieli”³². Nadzór nad działalnością tych placówek powierzono okręgowym i powiatowym ośrodkom metodycznym³³. Nałożono na nie obowiązek zapewnienia szkołom wiodącym merytorycznej pomocy pedagogicznej oraz przygotowania oferty form doskonalenia zawodowego z uwzględnieniem ich aktualnych problemów i potrzeb. Ponadto ośrodki metodyczne miały prowadzić analizę bieżącej działalności szkół wiodących oraz procesu i efektów upowszechniania doświadczeń dydaktyczno-wychowawczych. Zobowiązano je także do stworzenia jak najlepszych warunków pracy poprzez zapewnienie nowoczesnych pomocy dydaktycznych, sprzętu szkolnego, przydzielania dodatkowych kredytów na zakup literatury pedagogicznej i psychologicznej oraz organizowania pracowni przedmiotowych i klasopracowni³⁴.

W 1965 r. zasady działalności szkół wiodących zostały uzupełnione Okólnikiem Ministra Oświaty w sprawie organizacji i rozwoju szkół wiodących³⁵,

³¹ W badanym okresie dr Krystyna Kuligowska pełniła funkcję dyrektora Centralnego Ośrodka Metodycznego w Warszawie.

³² AAN, COM, sygn. 1/342, Szkoły wiodące, stenogram z narady poświęconej problematyce szkół wiodących odbytej w dniach 10 i 11 października 1966 roku w Studium Doskonalenia Kadr Oświatowych w Sulejówku, k. 40.

³³ Wraz z wdrażaniem reformy systemu oświaty i wychowania z 1961 roku dokonano przeobrażeń w zakresie organizacji doskonalenia nauczycieli i nadzoru pedagogicznego nad szkołami i placówkami oświatowo-wychowawczymi. Już w roku 1960 powołano do życia Centralny Ośrodek Metodyczny (COM) z siedzibą w Warszawie oraz okręgowe ośrodki metodyczne (OOM), a w 1961 roku podległe im powiatowe (miejskie) ośrodki metodyczne (POM). Jak zaznaczano w aktach prawnych zadaniem tych placówek było podnoszenie poziomu ideowo-politycznego i zawodowego nauczycieli. *Zarządzenie ministra oświaty z dnia 26 lutego 1960 r. w sprawie utworzenia Centralnego Ośrodka Metodycznego i okręgowych ośrodków metodycznych*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1960, Nr 3, poz. 31; *Zarządzenie ministra oświaty z dnia 24 marca 1961 r. w sprawie utworzenia powiatowych ośrodków metodycznych*. Dz. Urz. Min. Ośw. 1961, Nr 4, poz. 41. Por. m.in.: E. Kahl, *Instytucjonalne doskonalenie nauczycieli w PRL (1956–1989)*, Zielona Góra 2012; E. Gorloff, *Doskonalenie zawodowe nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej w świetle reformy oświatowej z 1961 roku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza. Pedagogika” 2016, t. 25, nr 2, s. 469–485.

³⁴ *Zarządzenie ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r. w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, Nr 9, poz. 93; *Załącznik do rozporządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r., Wytyczne w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, Nr 9, poz. 93.

³⁵ *Okólnik Nr 29 z dnia 23 września 1965 roku w sprawie organizacji i dalszego rozwoju szkół wiodących*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, Nr 14, poz. 154.

w którym uszczegóławiano zadania terenowych organów administracji szkolnej, kierowników i dyrektorów placówek oraz ośrodków metodycznych.

Organizacja pracy szkół eksperymentalnych, eksperymentujących i wiodących

Władze oświatowe i partyjne, widząc w szkołach eksperymentalnych oraz wiodących ośrodki transmitujące pożądane wzorce pracy dydaktycznej i ideowo-wychowawczej, były zainteresowane ich intensywnym ilościowym rozwojem. Pod tym względem znacząco wyróżniały się „szkoły wiodące”. Już w roku szkolnym 1963/1964, wraz z ukazaniem się przywoływanego już zarządzenia ministra oświaty, powołano ich aż 955, a trzy lata później funkcjonowało 2070 tego typu placówek³⁶. W tym miejscu należy zaznaczyć, że w początkowym okresie, przy powoływaniu szkół wiodących stosowano różne zabiegi w celu ich ilościowego wzrostu. W wielu przypadkach ośrodki metodyczne, zobligowane zarządzeniem ministerialnym oraz presją władz centralnych i lokalnych wyznaczały na drodze administracyjnej szkoły, które stawały się wiodącymi na podstawie wpisu do rejestru. O tym fakcie kierowników szkół powiadamiano drogą urzędową³⁷. Jako przykład można podać Warszawę, w której zaledwie 5 placówek zostało powołanych na wniosek kierownictwa i rad pedagogicznych³⁸. Inną formą były „zapisy na szkoły wiodące”. Odbywały się one po zakończeniu specjalnie w tym celu organizowanych przez okręgowe ośrodki metodyczne zebrań agitacyjnych skierowanych do kierowników placówek oświatowych³⁹.

³⁶ AAN, COM, sygn. 1/339, Postęp pedagogiczny na tle prowadzonych eksperymentów i systemu szkół wiodących, k. 11; Tamże, sygn. 1/17, Materiały w sprawie działalności szkół wiodących, k. 2.

³⁷ AAN, COM, 1/18, Stenogram z przebiegu narady poświęconej problematyce szkół wiodących odbytej w dniach 10 i 11 października 1966 r., s. 30. Należy dodać, że zapisy zawarte w *Zarządzeniu Ministra Oświaty z dnia 20 lipca 1963 r. w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych* wyraźnie wskazywały, że z: 1) inicjatywą podjęcia przez szkołę zadań szkoły wiodącej może wystąpić kierownik (dyrektor) szkoły w porozumieniu z radą pedagogiczną i za zgodą nauczycieli nauczających przedmiotu lub grupy przedmiotów objętych zakresem działalności wiodącej w placówce; 2) inicjatywą pełnienia przez określoną szkołę funkcji szkoły wiodącej mogą również wystąpić ośrodki metodyczne oraz organa administracji szkolnej w porozumieniu z kierownikiem (dyrektorem) szkoły za zgodą nauczycieli i wychowawców. Zob.: *Załącznik do rozporządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r., wytyczne w sprawie organizowania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych dla celów eksperymentalnych*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, Nr 9, poz. 93.

³⁸ AAN, COM, sygn. 1/341, Analiza stanu szkół wiodących w m. st. Warszawie oraz propozycje zmierzające do poprawy warunków pracy tych szkół, brak paginacji (dalej: b.p.)

³⁹ AAN, COM, sygn. 1/336, Szkoły eksperymentalne i wiodące. Referat wygłoszony na zebraniu kuratorów os [czytaj: okręgów szkolnych – przyp. E.G.] w dniu 21.X.64 r., k. 3.

Wśród „szkół wiodących” dominowały szkoły podstawowe, ale status taki posiadały również przedszkola, licea ogólnokształcące, szkoły zawodowe, studia nauczycielskie, domy dziecka, internaty. Większość placówek wiodących swoją działalność koncentrowała wokół zagadnień dydaktycznych. W przypadku szkół były to innowacje w zakresie fizyki, geografii, biologii czy nauczania początkowego. Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się nowe rozwiązania w dziedzinie matematyki, historii i języka polskiego. Najmniej było placówek wiodących w zakresie języka rosyjskiego, zajęć praktyczno-technicznych, wychowania plastycznego czy też muzycznego. Ważnym obszarem prowadzonych eksperymentów było kształcenie politechniczne, włączanie do procesu nauczania nowych środków dydaktycznych, w szczególności audiowizualnych, czy też prowadzenie zajęć w systemie klaso-pracowni⁴⁰.

Ośrodki wiodące podejmujące problematykę wychowawczą skupiały się na zagadnieniach samorządu i samorządności jako metody wychowania. Eksponowały również wychowawcze aspekty prac społeczno-użytecznych oraz organizacji dziecięcych i młodzieżowych, zajęć pozalekcyjnych czy integrację szkoły i rodziny. W przypadku zajęć pozalekcyjnych działalnością wiodącą była na przykład praca świetlicy szkolnej, kół zainteresowań, zespołów artystycznych oraz działalności szkoły na rzecz środowiska. Działalność szkół w obszarze wychowania zaczęła rozwijać się pod koniec lat 60. Była ona wynikiem zintensyfikowanej akcji szkoleń prowadzonych przez ośrodki metodyczne, które zgodnie z wytycznymi władz partyjnych i oświatowych, szczególnie po V Zjeździe PZPR, kierunkowały i intensyfikowały działalność wychowawczą placówek oświatowych⁴¹.

Znacząco mniejszą grupę, ze względu na swój charakter, stanowiły szkoły eksperymentalne. W roku szkolnym 1965/1966 było ich 36, rok później dołączyły jeszcze 22 placówki. Tak więc w połowie lat 60. jako eksperymentalną zatwierdzono działalność 58 placówek. Ten skok ilościowy w ciągu jednego roku nie gwarantował jednak jakości. Część z tych szkół nie spełniała wszystkich warunków stawianych tego typu placówkom. Nie realizowały one bowiem procedur postępowania eksperymentalnego pomijając prace służące weryfikacji postawionych hipotez i pozwalające na wyprowadzenie wniosków⁴². W roku szkolnym 1966/1967 tylko 8 szkół spełniało wszystkie kryteria. Sytuację tę tak podsumował W. Okoń podczas jednej z narad w Sulejówku: „[...] właściwie dzisiaj mamy w Polsce 8 szkół eksperymentalnych, które weryfikują swoje osiągnięcia. Np.

⁴⁰ AAN, COM, sygn. 1/17, Materiały w sprawie działalności szkół wiodących, k. 4–5.

⁴¹ AAN, COM, sygn. 1/7, Notatka służbowa w sprawie realizacji założeń XIII Plenum KC PZPR w działalności Centralnego Ośrodka Metodycznego, k. 14–18. AAN, COM, sygn. 1/17, Materiały w sprawie działalności szkół wiodących, k. 5. AAN, COM, sygn. 1/338, Informacja dotycząca aktualnego stanu szkół wiodących, b.p.

⁴² AAN, COM, sygn. 1/340, Postęp pedagogiczny na tle prowadzonych eksperymentów i systemu szkół wiodących. Informacja przygotowana przez S. Dobosiewicza dla Komisji Oświaty Sejmu PRL, b.p.

w Lublinie szkoła nr 6 i 89, w Warszawie szkoła nr 164,87 i 43, szkoła w lipskiej w Warszawskim, w Kurowie, w Radzanowie woj. warszawskiego, szkoła nr 14 w Olsztynie. To wszystko – osiem w sumie. A więc tych szkół jest niewiele⁴³. Działalność szkół eksperymentalnych uzupełniało 200 szkół eksperymentujących.

Wśród eksperymentów szkolnych znaczna liczba dotyczyła eksperymentów programowych. Miało to ścisły związek z reformą z 1961 r., która w założeniach władz centralnych, poprzez programy dydaktyczno-wychowawcze miała przyczynić się przyspieszenia „rewolucji naukowo-technicznej” w PRL-u oraz do podniesienia wśród młodzieży świadomości społeczno-politycznej. W początkowym okresie wdrażania reformy mocno propagowano kształcenie politechniczne. W skali kraju wiele szkół eksperymentalnych podjęło tę problematykę. Przewodziło województwo zielonogórskie, gdzie w wybranych szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących rozwijano zasadę łączenia nauki z pracą produkcyjną. Nad innym rozwiązaniem w tym obszarze pracowano w warszawskim Liceum Ogólnokształcącym nr 43. Prowadzony tam w latach 1960–1963 eksperyment polegał na łączeniu wykształcenia ogólnego z przysposobieniem zawodowym. Jak podkreślała jego autorka⁴⁴, dzięki wiązaniu nauki z pracą produkcyjną „[...] wpłynął korzystnie na postawę ideową młodzieży, zwłaszcza na jej stosunek do pracy fizycznej i do ludzi te prace wykonujących”⁴⁵. Nie można tu pominąć eksperymentu opartego o „nowoczesną koncepcję 8-letniej szkoły podstawowej” opracowaną przez zespół pracowników naukowych Uniwersytetu Warszawskiego prowadzony przez B. Suchodolskiego i Z. Krzysztošek, a realizowaną w sześciu szkołach w kraju. Koncepcja ta zakładała m.in. odejście od chronologicznego układu treści nauczania, włączenie do planu nauczania nowych przedmiotów oraz poszerzenie programu o treści, które wprowadzałyby uczniów już od klasy I w ówczesną problematykę społeczną i, jak podkreślali autorzy, „wyrabiały pożądane postawy społeczne”⁴⁶.

Wśród nauczycieli największą popularnością cieszyły się eksperymenty metodyczne, których celem była weryfikacja rozwiązań związanych z unowocześnianiem metod nauczania. Rozpoczęto więc doświadczenia nad pracą grupową, którą dość szybko upowszechniono w szkolnictwie masowym. Na szeroką skalę rozwinięto też prace nad nauczaniem problemowym. Prowadzono je w wyb-

⁴³ AAN, COM, sygn. 1/342, Stenogram z przebiegu narady poświęconej problematyce szkół wiodących odbytej w dniach 10 i 11 października 1966 roku w Studium Doskonalenia Kadr Oświatowych w Sulejówku k/Warszawy, k. 9.

⁴⁴ Inicjatorką eksperymentu była dr Ida Altszuler pracownik naukowy Instytutu Pedagogiki. Weryfikując założenia eksperymentu, podkreślała, że wdrożenie takich rozwiązań jest bardzo ograniczone, gdyż wymaga ogromnych nakładów środków finansowych związanych np. z zatrudnieniem w szkołach znacznej liczby inżynierów oraz techników. Zob.: I. Altszuler, *Z prób łączenia nauki szkolnej z pracą produkcyjną*, „Nowa Szkoła” 1963, nr 3.

⁴⁵ W. Okoń, *O postępie pedagogicznym*, Warszawa 1970, s. 157–158.

⁴⁶ *Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym*, red. B. Suchodolski, seria: Monografie Pedagogiczne, t. 11, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 6–.

ranych szkołach podstawowych i licealnych Lublina oraz Warszawy pod kierunkiem W. Okonia i Cz. Kupisiewicza. Natomiast K. Lech kierował eksperymentem łączenia teorii z praktyką⁴⁷. Należy tu również wspomnieć o nauczaniu programowanym E. Fleminga, systemie klaso-pracowni w nauczaniu początkowym oraz pracowni przedmiotowych na II szczeblu szkoły podstawowej, a także kolorowych klockach w nauczaniu matematyki w klasach początkowych – metodzie stosowanej w nauczaniu matematyki w klasach I-II, a opracowanej przez H. Moroza⁴⁸.

Znacznie mniej rozwiązań wypracowano w zakresie metod wychowania, choć władze polityczno-oświatowe bardzo mocno podkreślały wagę i znaczenie tego obszaru dla kształtowania właściwych postaw dzieci i młodzieży. Jedne z pierwszych to próby doświadczalne realizowane w Szkole Podstawowej nr 187 w Warszawie pod kierunkiem A. Lewina⁴⁹. Stanowiły one podstawę wspomnianego już projektu B. Suchodolskiego i Z. Krzysztosek⁵⁰. Tu warto podkreślić, że oba te przedsięwzięcia były otoczone szczególną opieką władz oświatowych przejawiającą się m.in. w postaci dodatkowych środków finansowych przeznaczonych na cele badawcze⁵¹.

Pod koniec lat sześćdziesiątych zgodnie z Uchwałą V Zjazdu PZPR (1968), w której podkreślono, że: „[...] w rozwoju oświaty i wychowania należy zwiększyć rolę nauk pedagogicznych, koncentrując badania pedagogiczne na problematyce pracy ideowo-wychowawczej oraz na doskonaleniu organizacji metod i środków pracy dydaktyczno-wychowawczej [...]”⁵², rozpoczęto prace nad systemem wychowania ideowo-społecznego w szkole ogólnokształcącej. W to hasło doskonale wpisywał się eksperyment zapoczątkowany w 1967 r. w szkołach poznańskich, którym kierował Heliodor Muszyński. Eksperyment ten kontynuowany przez pięć lat w końcowym efekcie doczekał się wdrożenia.

Szerszą skalę przybrała również działalność w zakresie rozwiązań organizacyjnych zapobiegających niepowodzeniom szkolnym. Ten eksperyment wdrażało 8 łódzkich szkół podstawowych. Pracowano w nich nad problemem drugoroczności w klasach I–IV. Wyróżniały się tu prace prowadzone w Szkole Podstawowej nr 101⁵³.

⁴⁷ W. Okoń, *O postępie pedagogicznym*, Warszawa 1970, s. 160–163.

⁴⁸ Zob.: E. Fleming, *Programowanie w procesie nauczania*, Warszawa 1967; H. Moroz, *Metoda kolorowych klocków*, „Życie Szkoły” 1963, nr 9.

⁴⁹ Koncepcja ta nawiązywała do idei A. Makarenki. Poprzez organizację społeczność uczniowskiej dzieci miały uczyć się kolektywnych form współżycia i gospodarowania. Podstawowym ogniwem były grupy wykonujące wspólne zadania. Zob.: *Próba tworzenia systemu wychowawczego: trzy lata pracy doświadczalnej w szkole podstawowej w Warszawie*, red. A. Lewin, Warszawa 1966.

⁵⁰ *Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym...*

⁵¹ W. Okoń, *O postępie pedagogicznym*, Warszawa 1970, s. 168.

⁵² AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. I/19, Uchwała V Zjazdu KC PZPR, Warszawa, listopad 1966.

⁵³ W Szkole Podstawowej nr 1 w Łodzi, przyjęto założenie, że problem drugoroczności ma ścisły związek ze startem szkolnym uczniów, czyli w momencie, gdy dziecko rozpoczyna naukę

Eksperyment został powtórzony w szkołach warszawskich oraz lubelskich, a następnie rozciągnięty na klasy wyższe m.in. w placówkach w Radzanowie i Świdnicy. W pierwszej z wymienionych szkół pracowano nad rozwiązaniami edukacji nieselekcyjnej⁵⁴.

W latach 60. szerokim echem odbił się tzw. eksperyment lubelski. Rozpoczął się on w 1964 roku. Jego pierwszy etap trwał 5 lat, a drugi prowadzony był w latach 1971–1975. Opiekę naukową roztoczyły nad nim Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Lublinie i Instytut Pedagogiki. Całością kierowali K. Lech⁵⁵ i E. Zachajkiewicz⁵⁶. Eksperyment swym zasięgiem objął całe województwo lubelskie, a udział w nim wzięło 188 placówek oświatowych różnego typu i szczebla. W tym pracę eksperymentalną prowadziło 6 szkół, zaś eksperymentującą 25. Całość dopełniały 154 placówki o charakterze „wiodących”. Wśród nich były przedszkola, szkoły podstawowe, licea ogólnokształcące, szkoły przysposobienia rolniczego i studia nauczycielskie (SN-y). W pierwszym okresie prace eksperymentalne skupiały się przede wszystkim na wprowadzeniu nowych metod i nowej organizacji nauczania oraz wychowania. Tak więc wdrażano do praktyki szkolnej założenia nauczania problemowego (SP nr 29 w Lublinie, SP nr 1 i 3 w Puławach), łączenia teorii z praktyką (SP nr 6 w Lublinie), pracy w zespołach, systemu kaso-pracowni i nauczania programowanego (SP nr 1 i 5 w Puławach). W szkołach ponadpodstawowych wprowadzano eksperymentalne programy wychowania technicznego i politechnicznego (licea ogólnokształcące w Puławach, Nałęczowie, Kazimierzu Dolnym i Lublinie) czy też nauczania cyklicznego (szkoły przysposobienia rolniczego)⁵⁷. Założenia wypracowane przez placówki biorące udział w tym eksperymencie były następnie realizowane praktycznie we wszystkich szkołach powiatu puławskiego.

w klasie I. Zorganizowano więc wcześniejsze zapisy do szkoły, by jak najszybciej objąć pracą wyrównawczą dzieci potrzebujące takiej pomocy. Więcej: A. Majewska, *Nauka wyrównawcza w szkołach łódzkich*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące...*, s. 233–256.

⁵⁴ W szkole tej zrezygnowano drugoroczności, natomiast z uczniami mającymi trudności w nauce podjęto pracę wyrównawczą, wprowadzono nauczanie problemowo-zespołowe, zwiększono liczbę zajęć pozalekcyjnych ograniczając jednocześnie liczbę zadań domowych. Więcej: M. Oryl, *Szkoła na wsi eksperymentuje*, Warszawa 1968.

⁵⁵ Prof. Konstanty Lech nadzorował i wspomagał merytorycznie prace nad tym eksperymentem z ramienia Instytutu Pedagogiki oraz Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

⁵⁶ Dr Edward Zachajkiewicz był kuratorem Okręgu Szkolnego Lubelskiego i jednym z inicjatorów eksperymentu.

⁵⁷ AAN, COM, sygn. 1/18, Stenogram z przebiegu narady poświęconej problematyce szkół wiodących odbytej w dniach 10-11 października 1966 roku w Studium Doskonalenia Kadr Oświatowych w Sulejówku, k. 58-64; W. Kubik, *Lubelski eksperyment oświatowo-pedagogiczny*, „Collectanea Theologica” 1975, tom 45, nr 4, s. 161-170, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Collectanea_Theologica/Collectanea_Theologica-r1975-t45-n4/Collectanea_Theologica-r1975-t45-n4-s161-170/Collectanea_Theologica-r1975-t45-n4-s161-170.pdf

Warunki pracy szkół wiodących, eksperymentalnych i eksperymentujących

Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Oświaty szkoły eksperymentalne, eksperymentujące i wiodące, by mogły właściwie i w pełni realizować swoje zadania, powinny posiadać odpowiednią bazę lokalową i dydaktyczną oraz zwiększone finansowanie w stosunku do pozostałych placówek oświatowych. To zadanie złożono na barki ośrodków administracji terenowej (rad narodowych), a także zakładów pracy, komitetów opiekuńczych, oraz komitetów rodzicielskich⁵⁸. Dzięki dodatkowym środkom finansowym wiele placówek rozbudowało swoją bazę dydaktyczną. Zostały one wyposażone między innymi w pomoce audiowizualne, poszerzył się ich księgozbiór, czy zaplecze sportowe. Jednakże, jak wykazały badania, wiele placówek nie otrzymywało potrzebnych dotacji systematycznie oraz w odpowiednich kwotach. Przez cały okres lat 60. borykały się one z problemami natury organizacyjnej, kadrowej i materialnej. W najlepszej sytuacji były szkoły eksperymentalne usytuowane w dużych miastach, którym łatwiej było pozyskać dofinansowanie, choć i one często musiały się zmagać z tym problemem. Największe trudności dotyczyły te placówki, w których wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań wymagało dużego nakładu środków finansowych. Dotyczyło to między innymi wdrażania kształcenia politechnicznego. Tak jedna z nauczycielek opisuje początki eksperymentu prowadzonego w Liceum Ogólnokształcącym im. T. Rejtana w Warszawie: „[...] nie było programów, środków finansowych, nauczycieli, pomieszczeń i urzędzeń [...]”⁵⁹. [...] Pomieszczenie na prowadzenie przedmiotów politechnicznych wprowadzonych do szkoły we wszystkich klasach uzyskaliśmy od Pałacu Młodzieży. On też dostarczył odpłatnie nauczycieli-instruktorów, potrzebne pomoce i sprzęt, a nawet niezbędne materiały do prowadzenia zajęć technicznych”⁶⁰. W niektórych szkołach brakowało izb lekcyjnych. Ta sytuacja charakterystyczna była zarówno dla mniejszych jak i większych ośrodków. W sprawozdaniu OOM w Warszawie czytamy: „[...] 27 warszawskich szkół wiodących podstawowych – to szkoły bardzo duże o liczbie uczniów około 1000 albo więcej i dużej liczbie nauczycieli, szkoły dwu- i trzymianowe. Tak przeciążona szkoła nie dysponuje praktycznie możliwościami zapewnienia uczniom prawidłowej opieki i pełnego rozwoju pracy pozalekcyjnej. 11 szkół nie zdołało wygospodarować sali dla [...] czytelnicy, a pomieszczenia bibliotek są tak ciasne, że nie pozwalają na prowadzenie atrakcyjnych zajęć propagujących i kierunkujących czytelnictwo”⁶¹.

⁵⁸ Załącznik do rozporządzenia ministra oświaty z dnia 20 lipca 1963 r. ...

⁵⁹ S. Wojciechowski, *Kształcenie politechniczne w liceum ogólnokształcącym*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące...*, s. 33.

⁶⁰ Tamże, s. 34.

⁶¹ AAN, COM, sygn. 1/341, Analiza stanu szkół wiodących w m.st. Warszawie oraz propozycje zmierzające do poprawy warunków pracy tych szkół, b.p.

Zgodnie z założeniami władz oświatowych zarówno w szkołach eksperymentalnych jak i wiodących miała pracować dobrze przygotowana kadra pedagogiczna wyróżniająca się wiedzą, zaangażowaniem oraz wysoką świadomością ideologiczną. By przygotować tę grupę nauczycieli, Instytut Pedagogiki i Centralny Ośrodek Metodyczny organizowały liczne kursy, konferencje i seminaria. Ich celem było zapoznanie przodujących nauczycieli z najnowszym dorobkiem teorii nauczania i wychowania, a także osiągnięciami oświatowymi „bratnich krajów”⁶². Ważnym punktem tych spotkań była tematyka z zakresu zmian wprowadzanych w programach szkolnych oraz problematyka wychowania społeczno-moralnego w koncepcji pedagogiki marksistowsko-leninowskiej⁶³.

Należy zaznaczyć, że praca w szkołach eksperymentalnych, eksperymentujących i wiodących stawiała przed kadrami pedagogicznymi o wiele wyższe wymagania niż w pozostałych placówkach. Na tych nauczycielach spoczywała nie tylko organizacja zajęć z uczniami, ale również przygotowywanie konferencji, odczytów pedagogicznych, wystaw czy lekcji pokazowych⁶⁴. Ponadto, jako przedstawiciele „postępu pedagogicznego”, angażowali się oni również w działalność pozaszkolną. Tak charakteryzował grono pedagogiczne szkoły podstawowej w Radzanowie jej kierownik: „Nauczyciele poza pracą zawodową pracują społecznie: w radzie narodowej, w komisjach rad, w organizacjach społecznych i biorą udział w różnych spisach, zbiorach, akcjach i zebraniach”⁶⁵. Pomimo tak dużego nakładu sił i czasu ich praca nie była dodatkowo gratyfikowana finansowo. Tylko nieliczni mogli liczyć na „dodatki specjalne” przyznawane przez wydziały oświaty i kultury urzędów wojewódzkich⁶⁶.

Zakończenie

Jak wykazują badania, szkoły eksperymentalne i wiodące, działając w przestrzeni oświatowej Polski Ludowej lat 60. XX wieku, miały za zadanie wdrażanie

⁶² Kurs w Kołobrzegu dla nauczycieli eksperymentujących w klasach niższych, „Życie Szkoły” 1965, nr 9, s. 54–55.

⁶³ Nauczanie początkowe po nowemu, „Życie Szkoły” 1968, nr 12, s. 46–48; Cz. Kosakowski, Seminarium dla nauczycieli szkół wiodących, „Życie Szkoły” 1966, nr 10, s. 36–37. AAN, Instytut Pedagogiki, sygn. 2/6, Sprawozdanie z wykonania planu pracy Instytutu Pedagogiki w roku 1966, k. 16, k. 26.

⁶⁴ AAN, COM, sygn. 1/341, Analiza warunków pracy w szkołach wiodących woj. zielonogórskiego, Postęp pedagogiczny a rola i zadania szkół wiodących, eksperymentalnych i eksperymentujących w woj. białostockim, b.p.

⁶⁵ M. Oryl, dz. cyt., s. 39.

⁶⁶ AAN, COM, sygn. 1/341, Analiza warunków pracy w szkołach wiodących woj. zielonogórskiego, Postęp pedagogiczny a rola i zadania szkół wiodących, eksperymentalnych i eksperymentujących w woj. białostockim, Pismo OOM w Olsztynie z dnia 19.02.1968 r. w sprawie dalszego rozwoju szkół wiodących, b.p.

teorii dydaktyczno-wychowawczych wypracowanych przez pedagogikę socjalistyczną, a także transmitowanie zdobytych doświadczeń na grunt szkoły masowej. Były one ośrodkami sformalizowanymi, ściśle realizującymi narzucony model pracy dydaktyczno-wychowawczej, a zhierarchizowany system kontroli dawał możliwość prowadzenia ich stałego nadzoru. Wśród szkół eksperymentalnych i wiodących występowały znaczące różnice. Choć wiele z nich było bardzo dobrze wyposażonych w pomoce dydaktyczne, posiadały nowoczesne klaso-pracownie, to część szkół nadal borykała się z trudnościami kadrowymi, finansowymi czy też lokalowymi. Niektóre z nich były niedoinwestowane, cierpiały na brak odpowiedniego zaplecza, a nauczyciele i kierownictwo było przeciążone obowiązkami. Działalność szkół wiodących miały wspierać ośrodki metodyczne. Pomoc ta ograniczała się przede wszystkim do prowadzenia hospitacji i organizowania konferencji doskonalących dla kierowników oraz nauczycieli szkół wiodących. Wyraźnie natomiast brakowało merytorycznej opieki naukowej nad wprowadzanymi w nich rozwiązaniami edukacyjnymi. Również doradztwo ośrodków naukowych skierowane do nauczycieli szkół eksperymentalnych było niewystarczające, a pedagodzy wdrażający eksperymenty sami musieli borykać się z różnymi trudnościami natury merytorycznej. Stąd też w wielu placówkach nie gromadzono rzetelnej, dobrze przygotowanej dokumentacji naukowej, nie weryfikowano hipotez. W rezultacie trudno było mówić o uzyskaniu przez te placówki obiektywnych wyników badań⁶⁷. Tylko niektóre z eksperymentów zostały przeprowadzone do końca i zwieńczone publikacją⁶⁸.

Jednakże niektóre rozwiązania wypracowane przez placówki eksperymentalne i wiodące na wiele lat utrwaliły się w szkolnictwie PRL-u. Należy tu wskazać choćby na upowszechnienie się idei włączenia do pracy z uczniami audiowizualnych środków dydaktycznych (radio, telewizja), czy też stosowanie nowych metod nauczania. W latach 70. i 80. przyjął się też system klaso-pracowni.

Rozwój szkół wiodących przerwały zmiany w polityce oświatowej związane z objęciem władzy w państwie i partii przez Edwarda Gierka i jego ekipę. Jej nowy kierunek został przedstawiony w 1971 roku w Wytycznych KC PZPR na VI Zjazd Partii i potwierdzony postanowieniami tegoż zjazdu⁶⁹. W kolejnym dziesięcioleciu zgodnie z hasłem „budujemy nową Polskę” rozwój oświaty miała wyznaczać „rewolucja naukowo-techniczna”. W tych warunkach, jak podkreślali rządzący, szkołę należało poddać zmianie, by umożliwić młodzieży opanowanie

⁶⁷ AAN, COM, sygn.. 1/340, Postęp pedagogiczny na tle prowadzonych eksperymentów i systemu szkół wiodących. Informacja przygotowana przez St. Dobosiewicza dla Komisji Oświaty Sejmu PRL, b.p.

⁶⁸ Ukazały się między innymi opracowania J. Barteckiego i E. Chabiora, *O nową organizację procesu nauczania*, K. Lecha, *System nauczania, Szkoły eksperymentalne i wiodące*, pod red. W. Okonia, M. Oryła, dz. cyt.

⁶⁹ *Wytyczne KC PZPR na VI Zjazd Partii. Kształcenie i wychowanie młodzieży*, „Nowa Szkoła” 1971, nr 11, s. 1.

wiedzy technicznej, przygotować ją do twórczej i efektywnej pracy oraz realizacji „w codziennym życiu humanistycznych ideałów socjalizmu”⁷⁰. W związku z planowaniem kolejnej reformy za priorytet uznano konieczność wyrównywania poziomu pracy szkół wszystkich typów i szczebli, podniesienie poziomu wychowania ideologicznego młodzieży, a także kwalifikacji nauczycieli⁷¹. W nowych warunkach idea szkół wiodących upadła. Natomiast nieliczne z prowadzonych eksperymentów weszły w etap wdrożeniowy. W szczególności dotyczy to koncepcji jednolitego systemu wychowania ideowo-społecznego opracowanego przez H. Muszyńskiego i jego współpracowników, która to w roku 1972 r. została przyjęta jako jednolity system wychowawczy szkoły socjalistycznej⁷².

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

AAN w Warszawie:

Zespół: Komitet Centralny PZPR, sygn.: I-19; II-29.

Zespół: Centralny Ośrodek Metodyczny, sygn.: 1/7; 1/17; 1/18; 1/336; 1/338; 1/339; 1/340; 1/341; 1/342.

Zespół: Instytut Pedagogiki, sygn. 2/6.

II. Źródła publikowane

Monitor Polski 1965, nr A-105, poz.1626,

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty: 1959, Nr 15; 1960, Nr 3, poz. 31; 1961, Nr 4, poz. 4; 1963, Nr 9, poz. 93; 1965, Nr 2, poz. 8; 1965, Nr 14, poz. 154.

III. Czasopisma i prasa

Altszuler I., *Z prób łączenia nauki szkolnej z pracą produkcyjną*, „Nowa Szkoła” 1963, nr 3.

Ideowe wychowanie młodzieży, z referatu tow. Władysława Gomułki na XIII Plenum KC PZPR, „Nowa Szkoła” 1963, nr 7/8.

Janiszewska I., *Prace badawcze Instytutu Pedagogiki*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 6.

Kosakowski Cz., *Seminarium dla nauczycieli szkół wiodących*, „Życie Szkoły” 1966, nr 10.

Kubik W., *Lubelski eksperyment oświatowo-pedagogiczny*, „Collectanea Theokogica” 1975, t. 45, nr 4.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ J. Kuberski, *Program realizacji polityki oświatowej*, „Nowa Szkoła” 1972, nr 9, s. 2–7.

⁷² *Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z 1 września 1972 roku w sprawie realizacji systemu wychowawczego socjalistycznej szkoły.*

- Kurs w Kołobrzegu dla nauczycieli eksperymentujących w klasach niższych*, „Życie Szkoły” 1965, nr 9.
- Moroz H., *Metoda kolorowych klocków*, „Życie Szkoły” 1963, nr 9.
- Nauczanie początkowe po nowemu*, „Życie Szkoły” 1968, nr 12.
- Okoń W., *Problemy dydaktyczno-wychowawcze szkół wiodących*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 2.
- Okoń W., *Radzieckie eksperymenty szkolne*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1967, nr 10.
- Okoń W., *Rozwój nauk pedagogicznych*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 2.
- Uchwała VII Plenum Komitetu Centralnego PZPR w sprawie reformy szkolnictwa podstawowego i średniego*, „Nowa Szkoła” 1961, nr 2.

IV. Opracowania

- I Kongres Nauki Polskiej*, red. R. Korab-Żebryk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1951.
- Cywiński B., *Zatruta humanistyka. Ideologiczne deformacje w nauczaniu szkolnym w PRL*, Wydawnictwo Młoda Polska, Gdańsk 1980.
- Dobrowolski S., Nowacki T., *Szkoły eksperymentalne w Polsce 1900–1964*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1966.
- Erbel J., *Próby wiązania szkoły z życiem*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Fleming E., *Programowanie w procesie nauczania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967.
- Gawlik S., *Ideologiczna uniformizacja szkolnictwa w dobie stalinizmu*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–1989)*, t. III, *Szkoła – państwo, społeczeństwo*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Gładysz A., *Oświata, nauka, kultura w Polsce w latach sześćdziesiątych. Wybrane problemy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Gorloff E., *Doskonalenie zawodowe nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej w świetle reformy oświatowej z 1961 roku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza. Pedagogika” 2016, t. 25, nr 2
- Grzybowski R., *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Hejnicka-Bezwińska H., *Historia wychowania (1944–1989) (oświata i pedagogika pomiędzy dwoma kryzysami)*, t. IV, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP Spółka z o.o., Kielce 1996.
- Hübner P., *I Kongres Nauki Polskiej jako forma realizacji założeń polityki naukowej państwa ludowego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983.

- Kahl E., *Instytucjonalne doskonalenie nauczycieli w PRL (1956–1989)*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2012.
- Kahl E., *Oświata w ładzie monocentrycznym (na przykładzie Polski Ludowej)*, [w:] *Wychowanie i kształcenie w systemach politycznych*, red. E. Anhalt, D. Stępkowski, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2012.
- Majewska A., *Nauka wyrównawcza w szkołach łódzkich*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Okoń W., *Główne problemy eksperymentu szkolnego*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Okoń W., *O postępie pedagogicznym*, Książka i Wiedza, Warszawa 1970.
- Orył M., *Szkoła na wsi eksperymentuje*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1968.
- Pleskot P., *Trudna sztuka kierowania nauką. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR a Polska Akademia Nauk (1949–1989)*, [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja*, red. D. Magier, Archiwum Państwowe, Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, Lublin – Radzyń Podlaski 2012.
- Próba tworzenia systemu wychowawczego: trzy lata pracy doświadczalnej w szkole podstawowej w Warszawie*, red. A. Lewin, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Szkoła podstawowa w społeczeństwie socjalistycznym*, red. Bogdan Suchodolski, seria: Monografie Pedagogiczne, t. 11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.
- Tułodziecki W., *Założenia reformy szkoły podstawowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1965.
- Wojciechowski S., *Kształcenie politechniczne w liceum ogólnokształcącym*, [w:] *Szkoły eksperymentalne i wiodące*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966.
- Wołoszyn J., *Ideologia edukacyjna jako ideologia praktyczna na przykładzie Polski Ludowej*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki*, t. 4, *Władza – Edukacja – Wiedza*, red. J. Król, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2017.

Genesis, premises and organisation of experimental, experimenting and exemplary schools in Polish People's Republic

Summary

Experimental, experimenting and exemplary schools began developing in the beginning of the 1960s, which had to do with the function imposed on education by the Polish United Workers' Party (PZPR) led by W. Gomułka. Their functioning was characterised by, among other things, the implementation of an education system reform, institutional and personal politicisation of the higher education and schooling, practicalisation of pedagogics and turning it into a science that would produce instrumental knowledge, as well as the 'pedagogical progress movement' promoted by the government. Among the most preached and developed educational experiments was the concept of polytechnic education. There were experiments with group work, which quickly became implemented in mass schooling. The focus was also on problem based learning and the class-lesson system. The education and party authorities saw in experimental, experimenting and exemplary schools the means of sharing their preferred didactic and pedagogical templates and showed interest. Hence in many of those schools the didactic basis was expanded and new qualified teachers employed. Some of them, however, still faced a lot of obstacles, such as underinvestment, staff vacancies and teachers struggling with too much didactic, pedagogical and organisational work.

Keywords: Polish People's Republic, experimental and experimenting schools, exemplary schools, socialist pedagogy.